

Mladen Klemenčić
Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb

ZEMLJOPISNI I GEOPOLITIČKI POLOŽAJ: SASTAVNICE HRVATSKOGA IDENTITETA

Sažetak

Rasprava o hrvatskome identitetu obvezatno treba obuhvatiti i pitanje zemljopisnog položaja zemlje kao i njezinih temeljnih geopolitičkih značajki. Položaj Hrvatske nije jednoznačno određen, jer je riječ o zemlji na dodiru različitih europskih fizičkih cjelina te pod utjecajem nekoliko kulturno-političkih krugova koji su se na hrvatskom području tijekom povijesti prožimali ali i sukobljavali. Politička rascjepkanost hrvatskih zemalja tijekom prošlosti, ogleda se danas u naglašenoj regionalnoj složenosti.

Pitanje identiteta ponajprije je pitanje prepoznatljivosti. Kada je riječ o državama, osnovnim jedinicama političke karte svijeta, identitet je zapravo ono po čemu se neka od njih razlikuje od ostalih, ponajprije od susjednih i drugih bliskih zemalja, i po čemu je prepoznatljiva u svijetu.

Ima zemalja oko čije će se zemljopisne definicije svi lako složiti. Oko definicije zemalja Iberskoga ili Skandinavskoga poluotoka rijetko će se kada čuti podvojena mišljenja. One su ponajprije određene baš poluotokom kojemu pripadaju. Pritom se njihova položajna odrednica, iako je izvorno prirodnogeografsko obilježje, u širem smislu odnosi i na povijesne, kulturne te društvenogeografske sadržaje. Slično je u Europi i s tri baltičke države, koje ne dijele samo položaj na obalama istoga mora nego i dobar dio povijesti, a neće biti mnogo rasprave ni kada se za Češku ili Austriju kaže da su srednjoeuropske države. Rusija i Kanada, pak, primjeri su zemalja prepoznatljivih ponajprije po golemu prostranstvu što ga obuhvaćaju. To su zemlje u kojima se pojam udaljenosti ne vrednuje na isti način kao u drugim, manjim zemljama.

Hrvatska je sasvim suprotan primjer. Oko njezina položaja i njezine definicije, što je zapravo drugo ime za njezin zemljopisni i geopolitički identitet, mogu se susresti različite formulacije, a nerijetko se vode i rasprave, posebice kada te oznake imaju izravne političke posljedice.

U vezi s identitetom važan je i kut gledanja. Naime, nerijetko se događa da vizija identiteta nije identična iz kuta samog nositelja identiteta i drugih aktera. U slučaju zemljopisnoga identiteta to znači da se doživljaj neke zemlje u autopercepciji i u percepciji drugih zemalja može razlikovati. U tom kontekstu samopridani identitet bio bi ponajprije poželjni identitet iz perspektive nositelja identiteta, dok bi identitet prema ocjeni drugih bio trenutačno prevladavajuća slika u svijetu koja se uz određeni napor može promijeniti.

Hrvatska u enciklopedijama

U dnevnom političkom kontekstu za Hrvatsku se uvriježila definicija prema kojoj je ona jedna od zemalja zapadnoga Balkana. Svojedobno, kada se pojavila u 1990-ima, ta je definicija u Hrvatskoj dočekana kao veliko razočaranje, gotovo kao uvreda, i bila je žestoko kritizirana od samoga političkog vrha zemlje. S gledišta tadašnjega državnog poglavara bila je to neprihvatljiva uvreda i trpanje Hrvatske u pogrešnu skupinu zemalja. S vremenom je prevladao pragmatizam pa su hrvatski politički poklisari prihvatili i zapadni Balkan i Hrvatsku kao sastavnicu baš te europske regije, a samim time pomirili su se i s istovrsnom oznakom identiteta zemlje.

Politička razina često je površna, a podložna je i trenutačnim interesima i ciljevima, stoga valja zaviriti kako stoje stvari u postojanijim izvorima, među kojima su svakako i enciklopedije. U najpoznatijoj svjetskoj enciklopediji, u trećem svesku izdanja *Encyclopaedia Britannica* iz 2002., Hrvatska je definirana kao »zemlja u zapadnom-središnjem Balkanu«. U četrnaestom svesku istoga izdanja *Encyclopaedia Britannica* može se naći nešto opširnija definicija prema kojoj Hrvatska jest »mala ali vrlo različita zemlja u obliku polumjeseca, smještena na sjeverozapadnom dijelu Balkanskoga poluotoka«. Postavlja se pitanje, zadovoljava li nas takva definicija Hrvatske u najčešće konzultiranoj, i stoga utjecajnoj enciklopediji?

Za početak, definiciju Hrvatske iz *Encyclopaedia Britannica* dobro je usporediti s definicijom u enciklopedijskom izvoru domaćeg podrijetla. U četvrtom svesku *Hrvatske enciklopedije*, objavljenom 2002., Hrvatska je kratko definirana kao »država u jugoist. Europi«, a u nastavku se nabrajaju zemlje s kojima Hrvatska graniči. Zapaža se da je pridjev »jugoistočna« napisan malim početnom slovom, što znači da on ponajprije označava čisti zemljopisni položaj. U toj definiciji jugoistočna Europa nema nikakvo preneseno i prošireno značenje, nego označava baš položaj u odnosu na ostale objekte u okviru zajedničke cjeline, a u ovom slučaju to je Europa. Pojam Jugoistočna Europa inače, česta je inačica za pojam Balkana u njemačkoj literaturi, što znači da između definicije položaja Hrvatske u dvije enciklopedije zapravo i nema veće razlike.

Sastavnice položaja Hrvatske

Potpisnik ovoga izlaganja svojedobno se detaljnije očitovao o pitanju položaja Hrvatske u Europi. U radu koji je svojedobno bio dobro prihvaćen i nerijetko citiran u strukovnom okviru (Klemenčić, 1992) naglasio sam ponajprije njegovu složenost. Pritom, valja napomenuti da se u okviru geografije prigodom lokacijskog određenja nekog prostornog subjekta, bio to grad ili država, obično razlikuju dvije lokacijske kategorije, smještaj i položaj. Prva je određena prirodnim, manje-više nepromjenljivim obilježjima, i zato se obično smatra statičnom, dok je druga određena ponajprije društvenim i političkim obilježjima koja su itekako promjenljiva u vremenu i stoga je izrazito dinamična. Takvo gledanje u skladu je s dualnom naravi geografije kao znanstvene discipline koja objedinjuje prirodnu osnovu i društvene sadržaje te u njihovu prožimanju i sintezi traži svoje zakonitosti.

Složenost je naglašeno obilježje smještaja i položaja Hrvatske. Iako površinom nije velika zemlja, što naglašava i *Encyclopaedia Britannica*, Hrvatska zadire u čak tri velike europske prirodno-geografske cjeline. Sjeverni, pretežito nizinski prostor dio je Panonske nizine, jadranski primorski pojas dio je europskoga Sredozemlja, dok je gorsko-planinski dio Hrvatske sastavni dio dinarskog planinskog sustava, reljefne okosnice zapadnoga dijela prostora koji se naziva Balkanskim poluotokom. Sjeverozapadno od Hrvatske, nedaleko od njezinih granica, nalazi se i četvrta velika prirodna cjelina, alpski planinski sustav. Pripadajućim teritorijem Hrvatska ne zalazi u alpsko područje, no Alpe su svejedno bitne u širem regionalnom kontekstu. Zbog oblika državnog teritorija Hrvatska znatno više zahvaća panonski (oko 55% površine) i sredozemni (oko 31%) nego dinarski (oko 14%) prostor.

Kao bitne odrednice položaja Hrvatske, posebice gleda li se u duljem vremenskom razdoblju, ističu se dodir i utjecaji različitih civilizacijskih krugova koji su se na hrvatskom području prožimali ali i sukobljavali. Izdvajaju se tri kulturno-civilizacijska kruga. Sa zapada i juga Hrvatska je bila izložena utjecajima europskoga Sredozemlja. To je izrazito katolički civilizacijski krug, narodnosno pretežito romanski, a na Hrvatsku je utjecao preko Talijana. Na sjeveru to je srednjoeuropski civilizacijski krug, također pretežito katolički, ali i s primjesama židovstva i protestantizma. Utjecaji koje je Hrvatska primala ostvarili su se ponajprije kroz dodir s Germanima (Nijemcima, Austrijancima) te Mađarima. Treći kulturno-civilizacijski krug jest balkanski. Obilježen je pravoslavljem i islamom kojega su u Europu donijeli Turci. Za Hrvatsku su u pogledu narodnosnoga dodira glavni predstavnici toga kruga Srbi te islamizirano slavensko stanovništvo Bosne i Hercegovine.

Prva dva civilizacijska kruga dijelovi su europskoga Zapada, a treći je dio europskoga Istoka, stoga je opravdano Hrvatsku definirati kao zemlju na razmeđu dvaju europskih kulturno-civilizacijskih polova. Budući da se dodir Zapada i Istoka kroz povijest češće ostvarivao kao sukob, a samo iznimno rezultirao uzajamnim obogaćivanjem, to je rubni odnosno granični položaj Hrvatske uglavnom bio prepreka i smetnja napretku, a samo iznimno razvojni poticaj.

Retrospektivno gledano, Hrvatska, odnosno njezini povijesni dijelovi, uglavnom je pripadala europskome Zapadu. U okrilju Zapada, međutim, najčešće je imala rubni položaj, bila je predziđe i vojna granica, te je često bila zapostavljena, odbačena ili nerado prihvaćena, i stoga nije iskusila razdoblja blagostanja i nesmetana napretka kao drugi, unutrašnje položeni i bolje zaštićeni njegovi dijelovi. Takav odnos europskoga Zapada prema Hrvatskoj nastavlja se sve do današnjih dana, s najnovijom epizodom u mukotrpnom hrvatskom pristupu Europskoj uniji.

Dijelom državne zajednice čije je težište više naginjalo Istoku, Hrvatska je postala tek u 20. stoljeću. Južnoslavenska državna zajednica, koja je s narodnosnog stajališta trebala biti daleko najbolje rješenje za sve njezine sastavne čimbenike, bila je upravo zbog unutrašnjih civilizacijskih razlika, opterećena brojnim proturječjima i neslaganjima, te se naposljetku i raspala na način koji nikome od nasljednika nije donio ništa dobrog. Činjenica, međutim, da je Hrvatska u toj zajednici provela veći dio 20., a ne nekog ranijeg stoljeća, značajno je utjecala na njezinu percepciju izvana. Opće je poznato da se iz perspektive Londona, Pariza ili nekog trećeg europskog središta Hrvatsku često doživljava isključivo kao balkansku ili (post)jugoslavensku zemlju, a pritom se potiskuje u drugi plan ili potpuno zanemaruje njezina pripadnost u prethodnim povijesnim razdobljima.

Položaj uz granicu i izloženost različitim utjecajima razlog su još jednog bitnog obilježja Hrvatske tijekom većeg dijela njezine povijesti. To je politička rascjepkanost i pripadnost pojedinih hrvatskih zemalja različitim državnim cjelinama i tvorbama, a to se danas ogleda u naglašenoj regionalnoj složenosti. Hrvatska je regionalno izrazito složena cjelina, sastavljena od povijesno snažno izgrađenih regionalnih identiteta, međusobno dosta različitih, koje na okupu ponajprije drži ideja nacionalnog i političkog jedinstva. Regionalna obojenost važno je obilježje hrvatskoga identiteta, katkad do te mjere izraženo da je praktički nemoguće izdvojiti univerzalni hrvatski identitet, pa je ispravnije govoriti o zbroju pojedinačnih regionalnih identiteta. Uz povijesnu političku rascjepkanost, izrazitoj regionalnosti Hrvatske pogoduje i spomenuta prirodna različitost koja proizlazi iz smještaja zemlje. Na nevelikoj površini, na teritoriju koji odgovara manjoj među srednje velikim europskim zemljama, Hrvatska obuhvaća nekoliko izrazito različitih krajolika, od kojih se niti jedan ne može proglasiti da je identitetski reprezentativniji od ostalih. Kao i kada je o mnogim drugim obilježjima identiteta riječ, za Hrvatsku je podjednako reprezentativno nekoliko krajolika.

Iz svega proizlazi da Hrvatsku nije moguće, a nije ni uputno, jednoznačno definirati. Tako je i s njezinim zemljopisnim i geopolitičkim identitetom. Pri određivanju tih obilježja valja uvažiti činjenicu izrazite kompozitnosti Hrvatske, a u raspravi dobro je spomenuti sve bitne sastavnice.

Takav pristup potvrđuje i detaljniji uvid u enciklopedijski opis Hrvatske spomenut u početku ovoga izlaganja. Dakle, iako je početnom definicijom u *Encyclo-*

paedia Britannica smještena u okvire Balkanskoga poluotoka, u daljem se tekstu, između ostaloga, kaže i da »teritorij Hrvatske povezuje srednjoeuropski sa sredozemnim svijetom, dok je njezina povijest obilježena graničnim položajem«. Tom se kratkom opisu, ali i oznaci identiteta, zaista nema što dodati ni oduzeti.

Literatura

- HOOSON, David, *Geography and National Identity*, Oxford UK& Cambridge USA, Blackwell 1994.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 4, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2002.
- KLEMENČIĆ, Mladen, »Geografija Hrvatske«. *Geografski horizont*, god. XXXVIII, Zagreb 1992.
- KLEMENČIĆ, Mladen, »Croatian National Identity«, *Europe Between Political Geography and Geopolitics II*, Societa' Geografica Italiana, Roma 2001., str. 851-861.
- TANNER, Marcus, *Croatia: a nation forged in war*. Yale University Press, New Haven and London 1997.
- The New Encyclopaedia Britannica*, Vol. 3, Encyclopaedia Britannica Inc. 2002.
- The New Encyclopaedia Britannica*, Vol. 14, Encyclopaedia Britannica Inc. 2002.

Summary

GEOGRAPHICAL AND GEOPOLITICAL POSITION FORMATIVE ELEMENTS OF CROATIAN IDENTITY

Discussion on Croatian national identity includes the issues of geographical position of the country and its geopolitical characteristics. Country's geographical position is rarely defined in unambiguous manner. More often its definition is a complex one, because it is positioned on the contact of several physico-geographical macroregions as well as under the impact coming from different, sometimes hostile, cultural and political cores. Croatia's present-day regional complexity is a result of political fragmentation during the past.